

Zloporaba religije kod sljedbenika Zvijeri u Ivanovu Otkrivenju

Mato ZOVKIĆ

Sažetak

U Ivanovu Otkrivenju pojavljuje se dvojaka zloporaba religije kod sljedbenika Zvijeri: 1. religioznost političkih građana, sljedbenika Zvijeri, koristi se za učvršćivanje totalitarne države i iscjeđivanje novih povlastica od središnjih vlasti za gradove Male Azije; 2. religioznost monoteističkih građana, Jaganjčevih sljedbenika, olako se proglašava protudržavnom propagandom i postaje izlika za društvenu i gospodarsku diskriminaciju tih građana. Arheološki nalazi rukotvorina iskopani u Efezu i drugim gradovima Reva, kao i djela rimskih pisaca o kasnijem razdoblju prvog stoljeća poslije Krista, svjedoče o brojnim hramovima i oltarima posvećenim rimskim carevima u tim gradovima. Unatoč činjenici da za Domicijana nije bilo službenih progona kršćana, kult rimskih careva u revskim gradovima bio je u mnogo slučajeva služben i nametnut.

Uvod

U ovom egzegetskom istraživanju o vjerničkom gledanju na totalitarnu državu kod autora i povijesnih naslovnika Ivanova Otkrivenja polazimo od pretpostavke današnjih egzegeta da je ta knjiga NZ napisana pod kraj Domicijanova vladanja (81–96), oko god. 95. U tom vremenu maloazijski gradovi koji se poimence spominju u Otk natjecali su se u religijskom štovanju rimskog cara i božice Rome radi čuvanja ili stjecanja povlastica te radi javnog iskazivanja odanosti rimskoj državi.

Na temelju sačuvanih povijesnih spisa i arheoloških iskopina egzegeti se trude oko predočivanja što vjernije predodžbe društvenih i političkih okolnosti kod povijesnih naslovnika Otk. S jedne strane, iz kritičnijeg iščitavanja rimskih autora koji su pisali o Domicijanu razvidno je da su većina njih poklonici nove carske loze i zato su prethodnog cara nastojali što crnje prikazati. Sigurno je da Domicijan nije inzistirao na religijskom nazivu »gospodin i bog naš« više od predčasnika ili nasljednika niti je tražio obuhvatniji kult cara u istočnim provincijama. Ali jest bio okrutni i sumnjičavi monarh koji je osuđivao disidente na izgon iz Rima i smicao moguće takmace.¹ S druge strane, otkriveni su brojni ostaci kulta careva

1 Za povijesne podatke o Domicijanu usp. K. Gross, »Domitianus«, *Reallexicon für Antike und Christentum IV.*, Stuttgart 1959., 91–109. P. Prigent, »Au temps de l'Apoca-

u gradovima Apokalipse, Tako je 29. god. pr. Kr. August odobrio Pergamu izgradnju hrama u čast božici Romi i samom caru. Sličan hram podignut je carevim dopuštenjem i u Efezu. Gradovi su se borili da podignu takve hramove jer su tada smjeli nositi naslov *neokoros* (= nadzornik hrama, plemić hrama) koji je dodjeljivao senat. Smirni je taj naslov dodijeljen za Tiberija a Efezu za Klaudija. Takvi su hramovi postojali također u Laodiceji, Filadelfiji i Sardu i u njima su se naizmjenično održavale godišnje skupštine koje su bdjele nad propisanim obavljanjem carskog kulta. Posebne su se svečanosti priređivale o godišnjici careva vladanja. Godine 23. između 11 gradova koji su se borili za podizanje careva hrama, Tiberije je tu milost podario Smirni. U Efezu su postojali svećenici i svećenice koji su predvodili kult ne samo cara Tiberija nego i članova njegove obitelji.² Kaligula je naredio da se podigne njegov hram u Miletu i pri tome pokazao ljubomoru na Augustov hram u Pergamu i Tiberijev u Smirni. Na kovanom novcu provincije Azije iz Neronova vremena, taj je car nazvan bogom a njegova majka božicom. Kult careva bio je u istočnim provincijama carstva politička religija koja je služila učvršćivanju »rimskog mira« (*pax romana*) nad pokorenim narodima. Osobito su careve religijski štivali gradski stanovnici maloazijskih gradova dok je taj kult bio slabije proširen na seljačkom području.³ Tim su narodima državni ideolozi dokazivali kako su ratovali međusobno prije uključivanja u Rimsko Carstvo a podložnost caru osposobila ih je da žive u miru jedni s drugima.⁴

U vrijeme pisanja Apokalipse još nije postojao službeni progon kršćana, ali je Ivan vidjelac u provinciji Aziji kao kršćanin vidio početke vjerske i socijalne diskriminacije koja će nešto kasnije, za Trajana (98–117), prerasti u progon. Postavio mu se problem sudjelovanja kršćana u društvu

lype I — Domitien«, *Revue d'histoire et de philosophie religieuse* 1974., 457–483. Isti, »Au temps de l'Apocalypse II — Le culte imperial au 1er siecle en Asie Mineur«, *Ibidem* 1975., 216–235. Isti, »Au temps de l'Apocalypse III — Pourquoi les persecutions?«, *Isto*, 341–363. (Ova četiri i drugih desetak članaka omogućio mi je fotokopirati dr. Ivan Fuček u biblioteci Gregorijane 13. rujna 1995. i od srca mu zahvaljujem za uslugu.)

- 2 Ovi kulturni službenici ovisili su materijalno od kulta koji su predvodili. Oni su vjerojatno u Trajanovo vrijeme tužakali sugrađane monoteiste, kako se dade naslutiti iz Plinijevih upita caru koji traži upute kako da postupi s onima koji su optuženi kao kršćani. Mogli su to početi već u vrijeme Domicijana. Usp. L. L. Thompson, *The Book of Revelation: Apocalypse and Empire*, New York 1990., 129–132.
- 3 Usp. L. L. Thompson, *nav. dj.*, 158–164. On se poziva na djelo S. R. F. Price, *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, New York 1984. do kojega ja nisam mogao doći.
- 4 Zato i Filon Aleksandrijski naziva cara Augusta »*eirenofylax* — čuvarem mira«, zajedno s državnim ideolozima. Usp. E. Faust, *Pax Christi et Pax Caesaris. Religionsgeschichtliche, traditionsgeschichtliche und sozialgeschichtliche Studien zum Epheserbrief*, Göttingen 1993., 226–313.

s politeizmom i kultom careva kao službenom religijom. On je krizu naslutio te je želio pomoći kršćanskoj braći i sestrama.⁵

Vidiočev stav prema zloporabi državne vlasti u vjerskim pitanjima kroz stoljeća je nadahnjivao kršćanske mislioce da se pitaju, što to znači u različitim razdobljima povijesti za kršćane u pojedinim državama. Njemački protestantski egzeget Hanns Lilje u svojoj knjizi *Das letzte Buch der Bibel. Eine Einführung in die Offenbarung des Johannes*, Berlin 1940 (u razmaku od 20 godina knjiga izdana sedam puta na njemačkom te prevedena na francuski i engleski) istaknuo je paradigmatiku ulogu ondašnjih kršćana koji su primjer suprotstavljanja svakoj apoteozni države, što vrijedi i za vrijeme ondašnjeg totalitarizma u Europi. Švicarski reformatorski egzeget Charles Brüttsch izdao je u Ženevi iste godine *L'Apocalypse de Jésus Christ. Commentaires et notes* (pet izdanja u 25 godina, prevedena na njemački). U tumačenju Otk traži snagu za suprotstavljanje državnom totalitarizmu svoga vremena: »Na pseudoreligiozne zahtjeve nacionalsocijalizma odgovaraju stručnjaci za Apokalipsu iz obiju konfesija ukazivanjem na traženi otpor maloazijskih kršćana protiv kulta careva; istovremeno sadašnjost prikazuju u razboritom svjetlu konačnice kao posljednje vrije-

5 Za razumijevanje Ivanove poruke njegovim povijesnim čitateljima bitno je upoznati maloazijsko društvo i dileme prvih kršćana u politeističkoj državi u kojoj su građani religiozno shvaćali politički i socijalni red. Ovim vidom istraživanja Apokalipse bave se tri američke katoličke bibličarke: Elisabeth Schüssler Fiorenza, Adela Yarbo Collins, PHEME PERKINS. Od prve su mi bili dostupni radovi: »Religion und Politik in der Offenbarung des Johannes«, u H. Merklein, J. Lange (izd.), *Biblische Randbemerkungen. Schüler Festschrift für Rudolf Schnackenburg*, Würzburg 1974., 261–272, zatim poglavljaja: »History and Eschatology in Revelation« te »Visionary Rhetoric and Social–Political Situation« u njezinoj knjizi *The Book of Revelation: Justice and Judgement*, Philadelphia 1985., 35–67.181–201. Od druge članci: »The Political Perspective of the Revelation to John«, *Journal of Biblical Literature* 96 (1977), 241–256; »Revelation 18: Taunt–Song or Dirge?« u J. Lambrecht (izd.): *L'Apocalypse de Jean et l'Apocalyptique dans le Nouveau Testament*, Gembloux/Leuven 1980., 185–204; »Persecution and Vengeance in the Book of Revelation«, u D. Hellholm (izd.): *Apocalypticism in the Mediterranean World and the Near East*, Tübingen 1983., 729–749; »Reading the Book of Revelation in Twentieth Century«, *Interpretation* XL (1986), 229–242; »The Apocalypse (Revelation)«, u *The New Jerome Biblical Commentary*, London 1990., 996–1016 te knjiga *Crisis and Catharsis. The Power of the Apocalypse*, Philadelphia 1984. Od treće, koja se bavi više Ivanovim evanđeljem i gnozom, članak: »Apocalyptic Sectarianism and Love Commands: The Johannine Epistles and Revelation«, u W. M. Swartley (izd.): *The Love of Enemy and Nonretaliation in the New Testament*, Louisville, Kentucky 1992., 287–296. Na liniji četvrtog evanđelja, u kojem je naglašena distanciranost kršćana od svijeta, ona vidi u Otk zagovaranje socijalno–ekonomske izolacije kršćana u Maloj Aziji. L. L. Thompson, *nav. dj.*, istražio je rimsko društvo u provinciji Aziji u vrijeme Domicijana te zaključio da za razliku od 1 Pt 2,13–17 i Rim 13,1–7 gdje se vidi spojivost kršćanstva i ođanosti rimskoj državi, autor Otk predstavlja manjinski stav prema kojemu to nije moguće (str. 132). On na temelju iskustva američkog fundamentalizma svih vrsta stvara socijalni model za »isčitavanje« Vidiočeva mentaliteta (usp. str. 174–185).

me.«⁶ Kad ovdje govorimo o zloporabi religije u rimskoj provinciji Aziji za Domicijanova vladanja, mislimo na dvostruku zloporabu: 1) religioznost politeističkih građana, sljedbenika Zvijeri, koristi se za učvršćivanje totalitarne države i iscjediavanje novih povlastica od središnjih vlasti za gradove Male Azije; 2) religioznost monoteističkih građana, Jaganjčevih sljedbenika, olako se proglašava protudržavnom propagandom i postaje izlika za socijalnu diskriminaciju tih građana.

Vidiočevo iskustvo rimskog totalitarizma u Maloj Aziji

Židovi u Palestini vodili su ogorčeni ustanak protiv rimske okupatorske vlasti od 66. do 73, ali je ustanak slomljen. Hram je spaljen 29. kolovoza 70. godine. Tijekom rujna razoren je Jeruzalem, a žitelji pobijeni ili odvedeni u ropstvo. Posljednje uporište Masada pala je masovnim samoubojstvom posljednjih 960 branitelja o Pashi 73. godine. Židovi su silom uključeni u *pax romana* koji je bio ideologiziran i kao *pax gentium*. Već je Neronova optužba protiv kršćana kao palitelja Rima morala prouzročiti predrasude protiv tih novih monoteističkih vjernika u carstvu. Poslije sloma židovskog ustanka u svim rimskim provincijama poraslo je protužidovsko raspoloženje državljana tako da se pisac Ef osjeća ponukanim braniti krštene Židove pred krštenim poganima.⁷ Iz povijesti ranog kršćanstva poznato je da je židovski rat bio povod kršćanima u Palestini na odvajanje od židovskog nacionalnog programa. Nije jasno kada su građani provincije Azije počeli kršćane doživljavati kao religijsko–socijalnu skupinu različitu od monoteističkih Židova. Iz pisama Plinija Mladeg g. 112. proizlazi da su visoki rimski činovnici kršćane smatrali posebnom skupinom: »Vjerojatno tijekom posljednjeg desetljeća prvog stoljeća, kad je Vidjelac pisao, žitelji gradova u Aziji koji nisu bili ni kršćani ni Židovi znali su razliku između onih koji pohađaju sinagogu i onih koji se okupljaju u kućnim crkvama.«⁸ Kršćani su smatrani antisocijalnom skupinom zato što ne priznaju državne bogove niti carevima iskazuju religijsko štovanje.

a) Vidjelac se povijesnim čitateljima predstavlja kao »Ivan, brat vaš i suzajedničar u nevolji, kraljevstvu i postojanosti, u Isusu: bijah na otoku zvanu Patmos radi riječi Božje i svjedočanstva Isusova« (1,9). L. L. Thompson priznaje da je Euzebijje Vidiočev izraz »radi« (*dia*) protumačio kao izagnanstvo za Domicijana, ali upozoruje na manjak rimskih izvora o takvom izgonu: »Moguće je da je Ivan bio na otoku upravo stoga što je ondje

6 O. Böcher, »Die Johannes–Apokalypse in der neueren Forschung«, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Vol II, 25,5 (1988), 3851–3898, citat str. 3866. Nažalost, nisam mogao doći do ovih djela tijekom svoga istraživanja.

7 Usp. E. Faust, *nav. dj.*, 348–407.

8 L. L. Thompson, *nav. dj.*, 130.

želio propovijedati. Nijedan rimski izvor ne prikazuje Patmos kao sjedište zatvora ili otok izgnanstva. Nije to bio ni pust, neplodan otok kao što se nekad navodi; imao je dovoljno žitelja da izdržava vježbalište (gymnasion) dva stoljeća prije zajedničke ere, a oko Ivanova vremena jedan natpis spominje zastupljenost kulta božice Artemide.⁹ Svakako valja uvažiti arheološke iskopine koje govore o napućenosti i religioznosti Patmosa u Domicijanovo doba, ali se izrazi »suzajedničar u nevolji i postojanosti (*synkoinonos en thlipsei kai hypomone*)« odnose na diskriminatorski socijalni položaj povijesnih naslovnika i pisca. »Radi riječi Božje i svjedočanstva Isusova« znači da je Ivan propovijedao kršćanstvo te javno svjedočio da je raspeti i uskrsli Krist Kyrios – Gospodin.¹⁰ Osobito izrazi *martyria* i *martys* (svjedočanstvo, svjedok), koji upućuju na elemente sudskog procesa, pokazuju »iskustvo traume« kod povijesnih čitatelja.¹¹ Izrazi »brat vaš i suzajedničar« te »zanih se u duhu u dan Gospodnji« (r. 10) pokazuju da Ivan računa s liturgijom prve Crkve na kojoj će njegova knjiga biti čitana prvog dana u tjednu kad Kristovi sljedbenici obavljaju spomen–čin Isusova uskrsnuća.¹²

Uskrsli Krist, koji je obučen u velikosvećeničku liturgijsku odjeću što nalikuje na kraljevsku odoru,¹³ naređuje Ivanu: »Napiši dakle što si vidio: ono što jest i što se ima dogoditi poslije« (r. 19). Ovo je formula kojom proroci predstavljaju svoje poslanje u vjerničkoj zajednici, jer u svjetlu Božje objave dublje shvaćaju prošlost, sadašnjost i budućnost te je tumače onima kojima su poslani. Zapisati »što jest« odnosi se na sedam pisama koje vidjelac upućuje crkvenim zajednicama u poznatim maloazijskim gradovima. Vidjelac im treba protumačiti dublji smisao onoga što im se događa.

b) U okviru pisma Efezu, Uskrsli poručuje da »zna trud i postojanost« (*ton kopon kai ten hypomonen*) zajednice krštenih u tom gradu (2,2). »*Hypomone*–postojanost« je vrlina progonjenih i diskriminiranih koji ne mogu izmijeniti svoj socijalni položaj, a ne žele promijeniti svoju vjeru zbog koje su zapostavljeni u društvu. To se vidi iz r. 3: »Postojan si, pod-

9 L.L. Thompson, *nav. dj.*, 173.

10 Usp. komentare ovog mjesta i cijelog uvodnog viđenja (koji su mi bili dostupni) B. Duda, *Iz Apokalipse*, Zagreb 1966., 14–23; P. Ketter, *Die Apokalypse*, Freiburg 1953., 41–52; R. H. Mounce, *Ivanovo Otkrivenje. Uvod i komentar*, Novi Sad 1985., 65–73. P. Prigent, *L'Apocalisse di S. Giovanni*, Roma, Borla 1988., 41–68; A. Wikenhauser, *Die Offenbarung des Johannes*, Regensburg 1959., 30–35; A. Yarbo Collins, »The Apocalypse (Revelation)«, *NJBC*, 1990., 1001.

11 Usp. podnaslov »Experiences of Trauma« u knjizi A. Yarbo Collins, *Crisis and Catharsis. The Power of the Apocalypse*, 99–104. Iako nema državnih podataka o izgonu disidenata u Domicijanovo doba na Patmos, ta kazna bila je uobičajena u rimskom carstvu pa su i kršćanski predstojnici mogli biti osuđeni na *deportatio in insulam*.

12 Usp. egzegezu uvodnog viđenja u knjizi U. Vanni, *L'Apocalisse — Eremenutica, esegesi, teologia*, Bologna 1991., 101–136.

13 Usp. P. Prigent, *nav. dj.*, 52–54.

nio si za moje ime i nisi smalaksao.« Za »podnio si« stoji u izvorniku aorist *ebastasas* (od *bastazo* — nositi teret, ponijeti kamen) što uključuje poznatu i u prošlosti dogođenu patnju. Za »smalaksao« stoji u izvorniku perfekt od *kopiao* (= naporno raditi, mučiti se, malaksati) što znači da podnesena patnja nije proizvela trajni učinak klonuća kod krštenih.

c) Crkvu u Smirni preko Ivana sokoli Uskrsli neka se ne »boji onoga što joj je trpjeti« te najavljuje da će neki od njih biti bačeni u tamnicu, ali da će nevolja trajati samo deset dana (2,10). Izraz *thlipsis* (= nevolja) može u Otk značiti opće vjerničke nevolje koje su posljedica vjernosti Bogu u zemaljskom životu, ali ovdje on znači progon koji su gradske vlasti već poduzele protiv nekih kršćana.¹⁴ Budući da se u r. 8 spominju »pogrdje onih koji se nazivaju Židovima, a nisu nego su sinagoga Sotonina«, neki komentatori ovdje pretpostavljaju da su u vrijeme pisanja Otk Židovi Smirne tužakali gradskim vlastima kršćane i protukršćanski procesi samo što nisu bili počeli.¹⁵ S. Jurič proučio je pismo Smirni u Otk 2,8–11 te ustanovio da se ograničeno razdoblje od deset dana kušnje poznati motiv iz židovske poslijebiblijske tradicije. On također smatra da su u Smirni već bili počeli progoni.¹⁶

d) Crkvu u Pergamu Krist hvali što »prebiva ondje gdje je Sotonino prijestolje« a ipak se »drži njegova imena« te nije zanijekala vjere ni u »u one dane kad je ubijen Antipa, moj svjedok, vjerni moj« (2,13). Kako je Pergam prvi dobio dopuštenje za izgradnju hrama u čast caru i božici Romi, ovo »Sotonino prijestolje« moglo bi biti središte carskog kulta.¹⁷ Tradicija je sačuvala pisano izvješće o mučeništvu Antipatra ili Antipe, predstojnika Pergama, ali je u njemu legenda zasjenila povijest.¹⁸

e) Nakon viđenja Božjeg prijestolja u gl. 4., Ivan u gl. 5. vidi knjigu sa sedam pečata, ispisanu iznutra i izvana, koju može otvoriti samo Jaganjac. U 6. poglavlju, prilikom otvaranja petog pečata, Ivani vidi »pod žrtvenikom duše zaklanih zbog riječi Božje i zbog svjedočanstva što ga imahu« (6,9). Ti pokojnici zaklinju Gospodara svetog i istinitog: »Zar nećeš suditi i osvetiti krv našu na pozemljarima?« (r. 10). Moguće je da se ovdje radi o mučenicima SZ, zatim o kršćanskim mučenicima iz Neronova vremena, ali zacijelo i o barem nekim mučenicima maloazijskih kršćanskih zajednica. Krvlju žrtvenih životinja škropilo se podnožje oltara u SZ. Duše ovih

14 Usp. U. Vanni, *nav. dj.*, 117–118. P. Prigent, *nav. dj.*, 86–94.

15 A. Yarbo Collins, *nav. čl.*, 1002.

16 Usp. S. Jurič, »Desetodnevna' kušnja Crkve u Smirni (Otk 2,8–11) (Opomena i potpora Crkvi u hrvatskim zemljama)«, *CUS* 1993., 272–295, osobito str. 286.

17 B. Duda, *nav. dj.*, 32–33 donosi opširan prikaz povijesne situacije u Pergamu te spominje još dvije mogućnosti za naznaku tog grada kao »Sotonina prijestolja«: b) zbog glasovitog oltara Zeusa kojega su pogani zazivali kao spasitelja; c) zbog religijsko-magijskog kulta boga Eskulapa »koji zmijom oko svog čarobnog štapića podsjeća na proketo biće iz Geneze, a i 'čudesima' nastupa kao rival jedinog Čudotvorca i Spasitelja Isusa Krista«.

18 Usp. P. Prigent, *nav. dj.*, 98–99. R. T. Mounce, *Ivanovo Otkrivenje*, 87–88.

mučenika nalaze se »pod žrtvenikom« u smislu da Bog prihvaća njihovo životno predanje kao životni liturgijski čin. Krik za osvetom na liniji starozavjetnih psalamskih sličnih krikova nije gajenje osvetničkih osjećaja kod vidioca i njegovih povijesnih čitatelja nego vapaj za očitovanjem Božjeg plana spasenja: »Valja uvidjeti da ova formulacija, koju naš autor namjerno zadržava, mnogo više naglašava misao ispunjenja Božjeg plana u trenutku suda nego vid osobne osvete.«¹⁹

U otvaranju petog pečata najavljen je progon Jaganjčevih sljedbenika (6,9–11), a u šestom kazna progoniteljima (6,12–17). Između otvaranja šestog i sedmog pečata umetnuta su dva viđenja koja najavljuju spasenje Jaganjčevih sljedbenika: 144.000 opečaćenih »iz svih plemena sinova Izraelovih« (7,1–8) i »veliko mnoštvo, što ga nitko ne mogaše izbrojiti, iz svakoga naroda, i plemena, i puka, i jezika« (7,9–17). Među ovim drugima jedan od 24 starješina upozoruje vidioca na »ove odjevene u bijele haljine (...) koji dođoše iz nevolje velike i oprali su haljine svoje i ubijelili ih u krvi Jaganjčevoj« (r. 13–14). »*Thlipsis megale* — nevolja velika« ovdje je apokaliptički izraz za krizu posljednjih vremena u kojima će biti i progona. Krštenjem i Euharistijom progongeni vjernici ubijelili su svoju životnu odjeću te mogli ustrajati u vjernosti Kristu Gospodinu. Nisu svi ti spašenići nasilnom smrću okončali svoje zemaljsko proputovanje, ali je očito da Ivan vidjelac svojim povijesnim čitateljima želi pokazati kako se njihove nevolje, uključivši i progon, uklapaju u Božji plan spasenja.²⁰

f) U poglavlju 13. prikazano je viđenje dviju Zvijeri, od kojih prva izlazi iz mora te ima deset rogova i sedam glava (13,1–10) a druga »uzlazi iz zemlje, ima dva roga poput jaganjca, a govori kao Zmaj« (13,11–18). Na kraju poglavlja prvoj zvijeri vidjelac otkriva zagonetno ime pomoću broja 666. S. Jurič dijeli prvo viđenje u tri manje literarne cjeline koje su složene oko tematskih izraza: 1) r. 1–4 s temom *therion* — Zvijer; 2) r. 5–8 s temom *edothe* — 'dano joj je': 3) r. 9–10 s temom *ei tis* — 'ako je tko za...'²¹ On kaže da u ovom poglavlju »pisac polazi iz određene vremenske perspektive, iz svoga vremena, da bi odmah potom nadišao samo vrijeme i prešao u nadvremensku perspektivu. Ne može se zaobići tadašnja povijest i ondašnji događaji. Oni su nazočni i na njih se aludira. Vidovnjak, međutim, u tim događajima gleda tipične pojave za sva razdoblja povijesti.«²² Na toj liniji razmišljaju i drugi današnji egzegete.²³ Prema

19 P. Prigent, *nav. dj.*, 227.

20 Usp. egzegezu Otk 7,13–14 kod A. Yarbo Collins, *nav. čl.*, 1005–1006; R. H. Mounce, *nav. dj.*, 162–163. P. Prigent, *nav. dj.*, 247–249.

21 S. Jurič, »Sedmoglava Zvijer (Otk 13,1–10). Apokaliptička vizija ili nadvremensko gledanje povijesti«, CUS 1985., 213–232; 1986., 21–34, osobito 1985., str. 215–216.

22 S. Jurič, *nav. čl.*, 219. Slično B. Duda, *nav. dj.*, 71–85.

23 Usp. četiri članka Adele Yarko Collins te dva članka Elisabeth Schüssler Fiorenza navedena u bilješci 5. Dalje, A. Strobel, »Abfassung und Geschichtstheologie der Apokalypse nach Kap. XVII. 9–12«, *New Testament Studies* 10 (1964), 433–445.; L. Van Hartingsveld, »Die Zahl des Tieres, die Zahl eines Menschen. Apokalypse XIII 18«, u:

istraživanju Richarda Bauckhama, sibilinska proročanstva navode pomoću brojeva prvo slovo imena rimskih careva od Cezara do Hadrijana. U vremenu nastajanja Otkrivenje, i drugi apokaliptički spisi, služili su se brojčanom vrijednošću nekih imena. Za Ivana vidioca broj 666, koji po hebrejskoj geometriji označuje Nerona, ima teološko značenje. U ono doba praznovjerni rimski građani vjerovali su u legendu o *Nero redivivus* prema kojoj taj okrutni car nije izvršio samoubojstvo nego je prebjegao neprijateljima i neočekivano će se vratiti da kazni svoje protivnike. Neron je Zvijer iz Otk, zato što se prema poganskoj legendi ima vratiti, i suparnik je Kristu koji će doći suditi žive i mrtve. Legendu o Neronovu povratku iskoristio je Vidjelac u Otk 13 da teološki pojasni smisao progona, a u Otk 17 (njezin drugi oblik) da prikaže konačni pad carstva.²⁴ Ivan je historicizirao apokaliptičke tradicije pokazujući kako se ispunjavaju na rimskoj državi od Nerona dalje. Stoga prva zvijer iz Otk 13 je rimska država, a druga zvijer carsko svećenstvo i državna religija. U Vidiočevo doba neki žitelji Azije vjerovali su u vječnost cara i Rima, a drugi se nadali povratku Nerona, od milja prozvanog Filohelenom, koji će srušiti Rim i uspostaviti vladavinu Istoka. Ivan je božanska svojstva koja su sebi prisvajali carevi i država doživljavao kao suparništvo Kristu. U Otk 13,7 Zvijer pobjeđuje svete, a u 17,14 Jaganjac pobjeđuje Zvijer zato što je u gl. 13 usporedba Kristova i Zvijerina uskrsnuća a u gl. 17 Kristove i Zvijerine parazije.²⁵

Pogledajmo tekst 13,7–10: »(7) I dano joj je da se zarati sa svecima i da ih pobijedi. Dana joj je vlast nad svakim plemenom i pukom i jezikom i narodom: (8) da joj se poklone svi pozemljari, oni kojima ime nije zapisano u knjizi života zaklanoga Jaganjca, od postanka svijeta. (9) Tko ima uho, nek poslušaj! (10) Je li tko za progonstvo, u progonstvo će ići! Je li tko za mač, da bude pogubljen, mačem će biti pogubljen! U tome je postojanost i vjera svetih!« Već smo spominjali da redci 7–8 pripadaju literarnoj cjelini koja počinje u r. 5 i glavni joj je motiv »*edothe* — bi joj dano«. Taj aorist pasivni dolazi u r. 5 dvaput te u r. 7 također dvaput. Njime sveti pisac izriče svoju vjeru da posljednju riječ u povijesti nema Zvijer kao provoditelj Zmajevih odredbi nego Bog: »Ma koliko velik bio gnjev Zvijeri i širok domet njezine akcije, ipak je već sada sigurno da ona neće pretegnuti niti

Miscellanea Neotestamentica, Vol II, Leiden 1978., 191–201.; St. J. Scherrer, »Signs and Wonders in the Imperial Cult. A new Look at Roman Religious institution in the Light of Rev 13,13–15«, *Journal of Biblical Literature* 103/4 (1984) 599–610. M. Oberweiss, »Die Bedeutung der neutestamentlichen 'Rätzelzahlen' 666 (Apk 13,18) und 153 (Joh 21,11)«, *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft* 77 (198), 221–241.

24 R. Bauckham, »Nero and the Beast« u svom djelu *The Climax of Prophecy. Studies on the Book of Revelation*, Edinburgh 1993., 384–452. Na str. 439. kaže: »Stoga, misao da legenda o Neronu *upravlja* Ivanovim razmišljanjem te da prema tome stroga sukladnost s legendom o Neronu, treba biti ezegetsko načelo za tumačenje Otkrivenja 13 i 17 — treba biti također napuštena upravo prema ovoj liniji tumačenja. Iz obje ove uporabe jasno je da je Ivan slobodno preradio legendu o Neronu za svoje ciljeve.«

25 Usp. R. Bauckham, *nav. dj.*, 431–450.

preoteti vlast nad Crkvom, jer njezino je djelovanje pod Božjom kontrolom. Ništa se ne događa bez njegove volje niti izvan njegova plana, pa ni sotonino djelovanje. Djelovanje je protubožjih sila privremeno i kratkotrajno, ono je 'dano', dopušteno, zavisno, jer su te sile podređene i podložne Bogu.«²⁶

Izraz »da zarati sa svecima i da ih pobijedi« temelji se na Dn 7,21 gdje starozavjetni apokaliptičar iz vremena progona Židova pod Antiohom IV. epifanom gleda »kako rog ratuje protiv Svetaca te ih nadvladava«. U Otkrivenju ta formulacija znači da je Ivan doživio državno nasilje nad nekim kršćanima. U novom znanstvenom izdanju NZ na grčkom r. 8 je nova rečenica koja počinje futurom »*proskynenousin auton* — poklonit će mu se«. Glagol *proskyneo* pokazuje da se radi o religioznom poklonu, iskazivanju kulturnog štovanja. Iako je imenica *therion* (= zvijer) srednjeg roda, zamjenica *auton* je u akuz. muškog roda. Ne zato što autor ne bi znao gramatiku nego vjerojatno zato što Zvijer shvaća kao provoditelja Zmajeve plana (*drakon* u 12,3 sl je m. r.).²⁷

R. 9–10 sadrže tri puta »*ei tis* — ako tko« i poruku koju treba odgonetati. Formula »Tko ima uho, neka poslušaj« postoji ovdje te u 2,7.11.17.29; 3,6.13.22 na završetku pisma svakoj pojedinoj od sedam Crkava. Ona dolazi i u sinoptičkoj tradiciji (npr. Mt 11,15; Mk 4,9; Lk 8,8). »Uho« je ovdje na temelju starozavjetne tradicije simbol za razum.²⁸ U pismima Crkvama to je ustaljena parenetska formula kojom autor budi pozornost svojih čitatelja (*Weckformel*), ali je u 18,8 nešto promijenjena: mjesto participa *ho ehon* ovdje stoji prezent *ei tis ehei*. U Vanni smatra da je značenje uglavnom isto: tko ima sposobnost shvaćanja neka pozorno shvaća.²⁹ Anne-Marit Enroth proučila je ovu formulu u apokaliptičkoj i biblijskoj tradiciji te upozorila da ona ima ponešto drukčije značenje u različitim kontekstima. U pismima se ona odnosi na sve kršćane dotičnih zajednica i kasnije sveopće Crkve a u 13,9 ona je paralelna pozivu na mudrost i razboritost pri odgonetanju imena Zvijeri u 13,18. Ovo podsjeća na tajnovitost poruke u apokaliptičkim spisima kod pogana i Židova onog vremena pa bi autor Otk stilizirao pobudnu formulu *ho ehon* u proročki poticaj na dublju pozornost. Pri tome se ne radi o tajnom nauku pridržanom uskoj skupini, nego o proročkom ohrabrenju svima. U oba vida Ivan poziva na ustrajnost u kršćanskom zvanju, unatoč teškim okolnostima.³⁰

Postoji više mogućnosti razumijevanja pogodbene rečenice u r. 10, ovisno je li joj tradicijska pozadina Jr 15,2 ili izreka zabilježena u Mt 26,52.

26 S. Jurič, *nav. čl.*, (1986), 25.

27 Usp. P. Prigent, *nav. dj.*, 409.

28 Usp. S. Jurič, *nav. čl.*, 27–28.

29 Usp. U. Vanni, *nav. dj.*, 64–69.

30 Usp. Anne-Marit Enroth, »The Hearing Formula in the Book of Revelation«, *New Testament Studies* 39 (1990), 598–608.

U Jr 15,2 »Tko je za smrt, u smrt(...) Tko je za izgnanstvo, u izgnanstvo« znači sigurnu kaznu za kršenje saveza koja će se sastojati u deportaciji u Babiloniju. U Mt 26,52 Isus zabranjuje Petru da ga prilikom uhićenja brani mačem, jer oni koji se mača laćaju, od mača ginu. U prvom smislu sveti bi pisac najavljivao progone i pogubljenja, u drugom bi pozivao da se kršćani ne suprotstavljaju nasiljem državnom totalitarizmu. Ta dva smisla odražena su i u rukopisnim varijantama NZ na grčkom. S današnjim izdanjima NZ na grčkom naši prevoditelji prihvaćaju prvu mogućnost: ako je tko po Božjem pripuštenu predviđen za progonstvo, ići će u progonstvo poput Ivana vidioca; ako je predviđen za smrtnu osudu, Bog neće nasilno zaustaviti nepravedne suce i izvršitelje smrtno kazne. Ivan poziva progone kršćane na ustrajnost u vjeri. Stari tumači ovdje su gledali i najavu Božje odmazde nepravednim sucima: tko sada šalje u izgnanstvo, sam će biti izgnan, i tko sada daje ubijati nevine, neka očekuje nasilnu smrt.³¹ Usklik: »U tome je postojanost (*hypomone*) i vjera svetih« više potkrepljuje smisao prema kojemu Ivan jednostavno najavljuje pogubljenja i deportacije te zahtijeva vjerničku strpljivost. Iz konteksta se međutim može naslutiti da su progona i pogubljenja već počela, ali još nisu otvorena i službena državna politika.

Prema 13,14–15 »Zvijer što uzlazi iz zemlje« tjera sljedbenike državne religije da načine kip prve Zvijeri te taj kip »progovori i poubija sve koji god se ne klanjaju kipu Zvijeri«. Svoje gnušanje nad religioznom štovanjem poglavara države Ivan izražava podsjećajući na sličan postupak babilonskog cara prikazan u Danijelovoj knjizi (Dn 3,1–23). Poganski svećenici znali su se uvlačiti u velike kipove svojih božanstava te iz njih izgovarati »poruke« praznovjernim pristašama. Uz to je u Maloj Aziji cvala magija pa bi ovdje Ivan vidjelac aludirao na takve postupke.³² Adela Yarbo Collins pri tumačenju ovoga teksta podsjeća da su već za vrijeme Trajana (98–117), koju godinu nakon pisanja Otk, maloazijski građani koji su bili optuženi zbog ateizma zato što ne slijede državnu religiju, bili prisiljavani da zazivaju državne bogove, iskazuju religijsko štovanje caru i javno proklinju Krista. Neki revni gradski svećenici i činovnici mogli su otpočeti takve procese već za Domicijana.³³ U 14,18 i 16,19 Ivan je kratko najavio pad Babilona dok u velikom odsjeku 17,1–19,10 naširoko opisuje grješni sjaj Babilona–Bludnice i unaprijed se raduje propasti koju joj Bog sprema. Ona je »pijana od krvi svetih i od svjedoka Isusovih« (17,6). Premda se ovdje radi o pojedinačnim osudama istaknutih kršćana, izraz nagoviješta smrtno neprijateljstvo države prema kršćanima kakvo se očitovalo

31 Usp. P. Prigent, *nav. dj.*, 411–413. R. H. Mounce, *nav. dj.*, 242–243 donosi u prijevodu različite rukopisne varijante, osobito onu: »Ako tko tjera u progonstvo, progonstvo ga čeka«.

32 Usp. komentar Otk 13,14–15 u P. Prigent, *nav. dj.*, 418–423.

33 Usp. A. Yarbo Collins, *nav. čl.*, 1009.

za vrijeme Neronova progonstva.³⁴ Kako ta žena »sjedi na sedam bregova« (17,9), što su povijesni čitatelji morali razumjeti kao Rim, Ivan raskrinkava njezino nasilje ne samo nad kršćanima nego i nad drugim ljudima. Anđeo izvršitelj eshatološke kazne dovikuje Babilonu–Bludnici: »U tebi se našla krv proroka i svetaca i svih zaklanih na zemlji« (18,24). P. Prigent drži da se ovdje izraz »svi zaklani na zemlji« odnosi samo na kršćane zato što se glagol *sfazo* u Otk 5,6.9.12 i 13,8 primjenjuje samo na Jaganjca, a u 6,9 na Jaganjčeve sljedbenike.³⁵ R. Bauckham s pravom upozoruje da se isti glagol u Otk 6,4 primjenjuje na sve te da nema potrebe ovdje sužavati njegovo značenje: »Rim je optužen ne samo za mučenje kršćana nego i za sve nevine žrtve svoje razbojničke politike. Ovaj stih izražava osjećaj solidarnosti između kršćanskih mučenika i svih onih čiji su životi bili cijena rimskog osvajanja i održavanja vlasti. Ivan nije zaboravio da Babilon jaši na Zvijeri s medvjedim nogama i lavljim ustima (13,2). On zna da je *pax romana* prema Tacitovim riječima 'mir uz krvoproliće' te da je uspostavljen nasilnim osvajanjem, održavan stalnim ratovanjem na granicama i da traži ugnjetavanje onih koji se ne slažu.«³⁶

Od već spominjane katoličke bibličarke iz SAD možemo preuzeti i zaključak za ovaj dio našeg istraživanja: »Da su idololatrija i bogohulstvo bili jedina kritika koju je Ivan upravljao Rimu, njegova bi knjiga bila sasvim drugačija. Vjerojatno je da je krajnje negativnom prikazu Rima bilo povod osobno iskustvo sukoba i teškoća. Suprotstavljanje je vjerojatno imalo dva osnovna razloga. Jedan je bilo rimsko ugnjetavanje Židova i kršćana, osobito povodom židovskog rata g. 66–73. te Neronova ubijanja kršćana g. 64. Drugi je bio ekonomsko stanje u provinciji Aziji koje je uključivalo golemi jaz između bogatih i siromašnih te automatsko isključenje osjetljivih kršćana iz mogućnosti napredovanja.«³⁷

Gospodarske povlastice sljedbenika Zvijeri

Iz Ivanova Otkrivenja možemo očitati socijalni i gospodarski položaj njegovih povijesnih naslovnika u maloazijskim gradovima za Domicijanovu vladanja.

a) U pismu Pergamu Uskrsli preko Ivana hvali Crkvu što je hrabro podnijela mučeničku smrt svoga predstojnika Antipe, ali joj predbacuje: »Imaš ondje nekih što drže nauk Bileama što pouči Balaka da stupicu stavi sinovima Izraelovim te blaguju od mesa žrtvovana idolima i bludu se podaju. Tako i ti imaš takvih koji drže nauk nikolaitski« (2,14–15). Crkvi u Tijatiri predbacuje: »Puštaš ženu Jezabelu, koja se pravi proročicom, da

34 Usp. komentar ovoga stiha u P. Prigent, *nav. dj.*, 514.

35 Usp. P. Prigent, *nav. dj.*, 546.

36 R. Bauckham, *nav. dj.*, 349.

37 A. Yarbo Collins, »Revelation 18: Taunt–Song or Dirge?«, (usp. bilj. 5), 203.

uči i zavodi moje sluge te se bludu podaju i blaguju od mesa žrtvovana idolima« (2,20). Nikolaiti se spominju i u pismu Efezu koji biva pohvaljen zato što »mrzi nikolaitiska djela« (2,6). Iako nema o njima više podataka, komentatori pretpostavljaju da su oni zastupali grješno prilagođenje kršćana poganskom društvu: *fagein eidolothyta* (= jesti idolotite, meso žrtvovano idolima) i *porneusai* (= bludničiti). Komentatori se slažu da bi ovo drugo moglo značiti ne samo seksualnu razuzdanost prilikom gozba nego i kultno štovanje poganskih božanstava, jer u SZ bludničenje je metafora za štovanje krivih bogova. Ovdje nas više zanima, što je kod povijesnih čitatelja značilo »jesti idolotite«.

Pavao u 1 Kor 8–10 o tome raspravlja naširoko, odgovarajući na pret hodno upućeno pitanje krštenih Korinćana. On pravi razliku između idolotita koji se prodaju na tržnici i koji se blaguju na sakralnoj gozbi. Ono što se prodaje na tržnici vjernici smiju kupovati i trošiti, jer »znaju da idola nema« (1 Kor 8,4; 9,25). Međutim, sudjelovati u sakralnoj gozbi prilikom prinošenja poganske žrtve značilo bi izravno odobravati krivo bogostovlje, što je monoteističkom vjerniku grijeh (10,21). Pavao svejedno predlaže »jakima« da se uzdržavaju od takvog mesa ako bi time sablažnjavali »slabe« (10,28–29; Rim 14,2–4.15.20–22). Na »apostolskom saboru« u Jeruzalemu odlučeno je da se kršćani poganskog porijekla »uzdržavaju od mesa žrtvovana idolima« (Dj 15,29). U ovom se slučaju nije radilo o odredbi bitnoj za spasenje nego o zajedništvu kod istog stola krštenih pogana i krštenih Židova koji ne bi mogli podnijeti takvo meso.³⁸ Iz same formulacije u Otk 2,14.20 nije jasno, radi li se o idolotitima koji se prodaju na tržnici ili poslužuju na gozbama u čast idolima. Većina komentatora smatra da se radi o neke vrste gozbama koje imaju i kultno obilježje, osobito o poslovnim gozbama različitih trgovačkih udruga!³⁹ Iz ovoga se Ivanu i povijesnim čitateljima nametalo pitanje granica u prilagođavanju ondašnjoj državi i svijetu.

Neki komentatori ovdje vide pretjerani strah od grešnog prilagođavanja koji bi bio na liniji bježanja od svijeta kakvo zahtijeva četvrto Evanđelje i Ivanove poslanice: »Ako 'ljubav prema bližnjemu', to jest druženje s nekršćanskim susjedima, pojedinca izvrgava opasnosti da bude tužakan i progonjen, tada određeni oblik socijalne povučenosti može biti jedino razborito postupanje. Otkrivenje ne zagovara srljanje u mučeništvo ili u

38 Usp. komentar Dj 15,1–35 u G. Schneider, *Die Apostelgeschichte II*, Freiburg 1982., 169–192.

39 Usp. P. Prigent, *nav. dj.*, 99–101. A. Yarbo Collins, »Persecution and Vengeance in the Book of Revelation«, (usp. bilj. 5), 729–749. Kl. Wengst: *Pax Romana. Anspruch und Wirklichkeit — Erfahrungen und Wahrnehmungen des Friedens bei Jesus und im Urchristentum*, München 1986., 149–151 iz 2,10–20 isčitava slutnju autora Otk da će gradske vlasti u maloazijskim gradovima uskoro početi prisiljavati kršćane da na društvenim gozbama jedu mesu žrtvovano idolima u znak da se javno odriču Krista: »Tko se kao kršćanin povlačio od svega toga, udaljavao se od svijeta i sam sebe činio strancem« (150).

kaznu izгона. Neki, poput tog Vidioca, mogli su preuzeti takvo svjedočanstvo. Za ostale su ključ preživljavanja ljubav kao zajedničarska solidarnost, strpljivo podnošenje i odbacivanje kompromisa sa silama zla. U svemu će pobjedonosno vladati Jaganjac.«⁴⁰ Kršćani koji su bili spremni na bolesno prilagođavanje mogli su biti veća opasnost za Crkvu od nametanja carskog kulta u totalitarnoj državi: »Oni koji prihvaćaju potrebu (i radost) mirnog življenja sa svojim susjedima zlo čine; demonski bi postupili dobri kršćani kad bi usvojili rimski način življenja. Ustvari bismo mogli ustvrditi da su Ivanu veći izazovi dolazili od kršćana otvorenih za život u svijetu nego izvan Crkve.«⁴¹ A. Yarbo Collins ističe da se radilo o prihvaćanju nekih poganskih običaja zbog gospodarskog preživljavanja, trgovačkog dobitka ili jednostavnog druženja sa susjedima, jer su socijalna i gospodarska udruženja u Maloj Aziji onog vremena imala i religijski vid.⁴²

Bilo bi pogrešno ovu osudu konzumiranja idolotita dovesti u suprotnost s Pavlovim gibljivim stavom, jer iz konteksta nije jasno da Pavao i Ivan misle na istu vrstu blagovanja idolotita. U Pavlovu slučaju jasno se razlikuje redovna prehrana od kućne ili hramske gozbe u čast idolima. U Otk 2,14.20 ta se razlika ne postavlja i očito se radilo o grješnom prilagođenju građanskom društvu.

b) Zvijer koja »uzlazi iz zemlje« u Otk 13,11–18 predstavljena je kao službenica i agitatorica »Zvijeri što izlaz iz mora«. Iz broja prve Zvijeri 666 jasno je da to može biti rimski car Neron kao prvi progonitelj kršćana, ali i općenito rimska država, a onda i oličenje svakog zla i nepravde u svijetu.⁴³ Ova je Zvijer u 11,7 najavljena kako izlazi iz Bezdana, u 13. poglavlju prikazano je kako sebi prisvaja bogohulna imena i religijsko štovanje građana, a u poglavljima 17–19 prikazana je njezina propast. Zvijer što izlazi iz zemlje postupa kao lažni prorok jer »prisiljava zemlju i sve pozemljare da se poklone prvoj Zvijeri(...) Ona postiže da se svima — malima i velikima, bogatima i ubogima, slobodnjacima i robovima — udari žig (*haragma*) na desnicu ili na čelo, i da nitko ne mogne kupovati ili prodavati osim onog koji nosi žig s imenom Zvijeri ili s brojem imena

40 Ph. Perkins, *nav. čl.*, (bilj 5), 294–295.

41 L. L. Thompson, *nav. dj.*, 195.

42 A. Yarbo Collins, *nav. čl.*, 740–741.

43 Od literature koja mi je bila dostupna tako prvu Zvijer shvaća R. Bauckham, »Nero and the Beast«, u svojoj citiranoj knjizi *The Climax of Prophecy*, 384–452.; L. Van Hartingsveld, »Die Zahl des Tieres, die Zahl eines Menschen. *Apokalypse XIII,18*«, *Miscellanea Neotestamentica Vol II*, Leiden 1978., 191–201. (Smatra da je izvorna varijanta 616 te da se zato odnosi na Domicijana).

S. Jurič, u članku CUS 1986, 31 s pravom kaže da ova Zvijer »po svojoj prilici simbolizira svaku političku silu ovoga svijeta, svaku apsolutističku državu što promiče 'političku religiju', što uzima na sebe karakterne crte demonskog lica, postajući na taj način tipološkom figurom Sotone. Stoga svaki diktator, koji začinje i stvara državu neronskog soja, tražeći pri tome božanske časti, jest 'oživjeli Neron'«.

njezina« (13,12.16–17). Ovaj lažni prorok je »Antikristov ministar propagande«⁴⁴ koji državljane Rima u maloazijskim gradovima prisiljava na iskazivanje religijskog štovanja caru. To nije tek jedan pojedinac nego institucija carskog kulta. Promidžba je bila to uspješnija što su mnogi veliki svećenici carskog kulta bili ujedno visoki gradski i provincijski službenici.⁴⁵ Imenicom *sfragis* (= pečat) i glagolom *sfragizo* (= opečatiti) u 7,1–8 označeno je anđelovo obilježavanje 144.000 »opečaćenih« Jaganjčevih sljedbenika pred eshatonsku nevolju (7,1–8; 9,10). Izraz *haragma*, kojim je prikazan znak na čelima ili desnicama Zvijerinih sljedbenika u 13,16 te 14,9 i 16, upotrebljavao se u ono doba za službeni carski pečat te za carev lik na kovanom novcu.⁴⁶ U ono vrijeme pogani koji su se posebno posvetili pojedinom božanstvu običavali su nositi vanjski znak toga božanstva, a vojnicima i robovima utiskivao se znak njihova gospodara. Ovdje se moglo raditi o potvrdama građanima koji su izvršili obvezu štovanja cara ali i o carskom novcu. Kako nema izvanbiblijskih dokumenata o isključivanju iz gospodarskog poslovanja zbog nedržavne religije, A. Yarbo Collins smatra da bi se ovdje radilo o svojevrsnom samoisključenju prvih kršćana zbog vjerskih razloga: služiti se novcem s urezanim likom cara značilo bi odobravati religijsko štovanje poglavara države.⁴⁷ Međutim, revni službenici carskog kulta ukoliko su ujedno bili gradski činovnici u provinciji Aziji, mogli su svojevrijedno uvesti gospodarski bojkot sugrađana monoteista. Bilo je to vrijeme kad se smatralo da se ne može pretjerati u domoljublju i pobožnosti prema caru. Pronađen je velik broj malih oltara u čast caru u Pergamu pa je to mogao biti trag određene gradske odredbe da građani pred svojom kućom prikazuju žrtvu caru na dan gradske procesije. Ivan bi ovdje obukao u apokaliptičko ruho gospodarsku i socijalnu situaciju svojih povijesnih čitatelja.⁴⁸

c) Odsjek o propasti Babilona–Bludnice u 17,1–19,10 sadrži natuknice o socijalnim nepravdama u toj povijesnoj i simbolskoj državi. Žena koja »sjedi na skrletnoj Zvijeri« (17,3) sa sedam glava očito je Rim, jer »sedam glava sedam je bregova na kojima žena sjedi« (17,9). Ovdje nas zanimaju neki stihovi poglavlja 18 koje je po književnom obliku najava suda Božjeg i proročka tužaljka nad budućom propašću Babilonaca. A. Yarbo Collins vidi u njemu tri književne cjeline: izvještaj o viđenju (r. 1–3); glas s neba najavljuje pad Babilona (r. 4–20); anđelova kaznena akcija i popratne riječi (r. 21–24). Po uzoru na starozavjetne proroke koji su maštovitim tu-

44 R. H. Mounce, *nav. dj.*, 245.

45 Usp. komentar Otk 13,12 u P. Prigent, *nav. dj.*, 415–418.

46 Usp. R. H. Mounce, *nav. dj.*, 247.

47 A. Yarbo Collins, »The Political Perspective of the Revelation to John« (usp. bilj. 5), 241–256, osobito 252–253.

48 Usp. R. Bauckham, *nav. dj.*, 447–448.

žaljkama najavljivali Božju kaznu Izraelu ili zatiračima Božjeg naroda, Ivan stavlja anđelu u usta naricaljku kojom osuđuje državne nepravde.⁴⁹

Sada bismo trebali pročitati 18,9–19. Tu su prikazane tri skupine naricatelja za Babilonom–Bludnicom: »kraljevi zemaljski što su s njome bludničili i raskošno živjeli« (9–10); »trgovci zemaljski plaču nad njom i tuguju jer im trga više nitko ne kupuje« (11–17a); »svi kormilari i putnici, svi mornari i moreplovci« (r. 17b–19). U Iz 23 postoji podrugljiva tužaljka za bogatim poganskim gradom Tirom koji je nazvan bludnicom zato što je središte gospodarske moći prema znanju starozavjetnog proroka. Taj je grad nazvan prostitutkom i zato što se bogati blagom pokorenih naroda. Autor Otk očito se nadahnuo ovom Izaijinom proročkom naricaljkom.⁵⁰

Prva skupina naricatelja su »kraljevi zemlje«. Taj izraz postoji u Ez 27,33 i Iz 24,21, pa ga je Ivan mogao odande preuzeti. To nisu samo »pridruženi kraljevi« koji su svoje male zemlje kao vazali podložili rimskom vrhovništvu nego i vladajući slojevi maloazijskih gradova od kojih su se sastojale gradske i provincijske uprave. Oni su s Babilonom–Bludnicom »bludničili (*porneuo*) i »raskošno živjeli« (*streniao*). Dok prvi izraz znači sudjelovanje u idololatrijskom kultu, drugi označuje udioništvo na rimskoj raskoši. Aristokrati redovno nisu izravno trgovali, ali jesu ulagali u trgovačke pothvate i od njih imali korist.

Druga skupina naricatelja su »trgovci zemaljski«. To su državljani izvan Rima i građani gradova iz kojih se izvozila roba za Rim. Mnogi su od njih živjeli u sedam gradova Apokalipse, osobito u Efezu. Oni su se dijelili na *negotiatores* (nabavljače) i *navicularii* (nezavisne vlasnike lađa) koji su robu dovozili u gradove. Oni nisu uživali visoke socijalne položaje, ali su zbog bogatstva bili utjecajni.

Treća skupina naricatelja su »kormilari i putnici, svi mornari i moreplovci«. To su svi koji su živjeli od trgovine s Rimom. Svi ovi plaču zato što propast Rima nužno povlači i njihovu gospodarsku propast. Ivan se u ovom prikazu propasti progonitelja i njihovih suradnika pridružuje onima koji su u nebu »gdje se mučenici kao žrtve Rima raduju pobjedi Božjeg plana nad Rimom koji je izrabljivao zemlju«. ⁵¹ Ovim podrugljivim plačem Ivan se uživljava u osjećaje povijesnih čitatelja koji se pitaju gdje je Božja pravda.

49 A. Yarbo Collins, »Revelation 18: Taunt–Song or Dirge« (1980), 188–197. Na str. 197 kaže: »Otkrivenjem 18 pretežu dvije književne vrste: najava suda i naricaljka. Iz vida autorova šireg književnog konteksta naricaljke također služe kao najava suda. Analiza naricaljki u Otk 18 pokazuje da nema stopostotnog poklapanja forme i funkcije. Na prvi mah naricaljke izražavaju žalovanje. Međutim, kad na drugoj razini naricaljka dobije ulogu najave suda te kad se taj sud odnosi na neprijatelja, ona dobiva paradoksalno ili ironično obilježje, jer se očito ne radi o pravom oplakivanju.«

50 Usp. R. Bauckham, *nav. dj.*, 340–350.

51 R. Bauckham, *nav. dj.*, 374. Na str. 382 donosi citat iz židovskog apokrifnog djela, prema kojemu će ponovno oživljeni Neron vratiti Aziji bogatstvo koje je Rim oteo.

Za kraljeve zemlje kaže Ivan da će »plakati i naricati kad gledali budu dim požara« Babilona–Bludnice. Oni su »s njome bludničili i raskošno živjeli«. Ovo je optužba za rasipno trošenje državnih prihoda u središtu Rimskog Carstva. U naricaljku trgovaca Ivan je utkao 28 vrsta trgovačke robe koju su dovozili u glavni grad carstva: zlato, srebro, drago kamenje, biserje, tanani lan, grimiz, svilu, skrlet, mirisavo drveće, predmete od slonove kosti, predmete od skupocjenog drveta, predmete od mjedi, predmete od željeza, predmete od mramora, mirišljive cime, balzam, miomiris, pomasti, tamjan, vino, ulje, bijelo brašno, pšenicu, goveda, ovce, konje, kočije, roblje u koje su spadale ljudske osobe.⁵² Ivan je u Ez 27,12–24 našao popis od 40 stranih proizvoda koji su se uvozili u Tir i nadahnuo se tim popisom. R. Bauckham navodi podatke o porijeklu trgovačkih proizvoda koje ovdje spominje Ivan te potvrdu grčko–rimskih pisaca o takvoj trgovini u Rimu tijekom prvog stoljeća kršćanske ere.⁵³ Seneka i drugi rimski pisci kritizirali su vladajuće slojeve u Rimu zbog ludog trošenja materijalnih dobara, koja su bila otimana od pokorenih naroda. Plinije Mlađi u svom djelu *Naturalis historia* 37,204, koje je pisano između 100. i 110. godine, donosi popis od 27 proizvoda koji se dobivaju iz prirode, a 13 od njih nalaze se i na ovom Ivanovu popisu. Osobito su se rimski aristokrati i bogataši voljeli hvaliti skupocjenim stvarima uvezenim izdaleka. Zabilježeno je da je Domicijan g. 92. dao sagraditi nova skladišta za robu koja je s Istoka dopremana u Rim. R. H. Mounce i drugi komentatori sve vrste robe svrstavaju u šest glavnih skupina: 1) dragocjeni metali i dragulji, 2) skupocjene tkanine, 3) ukrasni predmeti, 4) razne mirodije i začini, 5) hrana, 6) životinje i ljudi.⁵⁴ Rimski pisac Elije Aristid, rodom iz Smirne,

52 U 18,13 popis završava s *kai somaton kai psyhas anthropon* što bi trebalo prevesti »ni tjelesa, to jest ljudskih osoba«. Naši su prevodioci to prerekli: »Niti roblja niti ikoje žive duše.« U SZ na grčkom i u helenističkom govoru riječju *somata* (= tjelesa) označavaju se robovi i zato svi prevodioci s pravom ovdje preriču s »robovi«. Sporno je, treba li izraz *kai psyhas anthropon* shvatiti kao još jednu »robu« ili kao apoziciju prethodne »robe«. P. Prigent to prevodi i shvaća kao »zarobljenici«. R. Bauckham na temelju hebrejskog izraza u Ez 27,13 *nepes adam* koji je u LXX preveden s *en psyhais anthropon* misli da izraz može biti apozicija za robove koji su ljudska bića, ali je moguće shvatiti i kao »robove i ljudske živote«: »Dok se prvo odnosi na redovnu trgovinu robljem, ovo posljednje odnosi se na robove koji su se zajedno s ratnim zarobljenicima i izvjesnim kriminalcima u rimskim borilištima trebali boriti za svoj život. To bi sačinjavalo pripovjedalački vrhunac, ali je vjerojatnije prema mišljenju većine prevoditelja i komentatora da je *kai* ovdje epegezegetski: 'robovi, to jest ljudske osobe'. To znatno naglašava spominjanje robova na koncu popisa. To da Ivan navodi naziv *somata* koji je uobičajen u trgovini robljem ali i biblijski izraz za robove *psyhai anthropon* očito znači da želi upozoriti na trgovinu robljem. Upozorava da robovi nisu životinjska tjelesa koja se mogu kupovati i prodavati kao vlasništvo nego ljudska bića. Međutim, ovaj istaknuti položaj na završetku popisa više je od običnog komentara o trgovini robljem. To je komentar o cijelom popisu roba. Nagoviješta neljudsku brutalnost, prezir ljudskog života na kojem počiva cijeli rimski prosperitet i raskoš.« — R. Bauckham, *nav. dj.*, 370–371.

53 Usp. R. Bauckham, *nav. dj.*, 350–371.

54 R. H. Mounce, *nav. dj.*, 309–310.

napisao je oko g. 155. svoje djelo *Oratio 26* u kojem izražava svoje divljenje Rimu i trgovačkim predmetima kojima je preplavljen.⁵⁵

Najtragičnija je bila prodaja i kupovina robova. Bilo ih je prema nekim statistikama u ono doba u Rimskom Carstvu oko 60,000.000, a prema Josipu Flaviju samo iz rata protiv Židova Rimljani su doveli 70.000 robova. Mala Azija bila je najvažnije područje za pribavljanje robova koji nisu bili ratni zarobljenici te se čini da je Efez imao važnu ulogu u izvozu robova za Rim. Kritičari rimskih vlastodržaca i bogataša nisu smatrali luksuzom nabavljanje redovnih robova nego onih koji su bili posebno skupi zbog ljepote ili vještina.⁵⁶

Iz ovih tekstova u poglavljima 2., 3., 13. i 18. vidimo da je Ivan vidjelac imao iskustvo ne samo progonstva od strane rimske vlasti u maloazijskim gradovima nego i gospodarskog zapostavljanja onih građana kojima vjera priječi da se uključe u sva udruženja poganskih sugrađana. Rim je prisiljavao narode i gradove iz svojih podložnih provincija da rade i proizvode za vlastodršce u središtu Carstva. Najavljujući propast izrabljivača Ivan pomaže izrabljivanima podnositi teret života i obnavlja u njima vjeru u pobjedu Božje pravde.

Zašto se vidjelac raduje budućoj propasti Babilona?

a) Za odnos kršćanstva i rimske države važni su i drugi novozavjetni tekstovi uz Ivanovo Otkrivenje. Ishodište je u zgodi iz Mk 12,13–17 (=Mt 22,15–22 i Lk 20,20–26), gdje farizeji i herodovci postavljaju Isusu zamku o plaćanju poreza. Vidjevši na kovanom novčiću, koji su mu na njegov zahtjev pružili, carevu sliku i natpis, Isus uzvikuje: »Caru podajte carevo, Bogu Božje!« Isus hoće reći da u normalnim okolnostima vjernik može izvršavati svoje obveze prema državi, ali vrhunska lojalnost uvijek ostaje Bog.⁵⁷ Dalje u Rim 13,1–7 Pavao poučava krštenike glavnog grada Carstva da se pokoravaju državnim službenicima preko kojih Bog štiti

55 »Ovamo se dovoze iz svake zemlje i sa svakog mora urodi godišnjih doba i proizvodi svake zemlje, rijeke jezera, umjetnost Grka i barbara, pa kad netko želi sve to vidjeti mora putovati cijelim svijetom ili biti u ovom gradu... Može se vidjeti odjeća iz Babilonije kao i ukrasi iz barbarskih zemalja s onu stranu mora... Tvoje njive su Egipat, Sirija i sva obradiva Afrika. Dolasci i polasci lada nikad ne prestaju tako da se čovjek divi ne samo luki nego i moru...« — Citat u engleskom prijevodu donosi R. Bauckham, *nav. dj.*, 375–376.

56 R. Bauckham, *nav. dj.*, 366.

57 Usp. komentar ovog mjesta u A. Augustinović, *Povijest Isusova 2*, Zagreb i Sarajevo 1984., 235–237.; F. F. Bruce, »Render to Caesar«, u E. Bammel, C. F. D. Moule (izd.) *Jesus and the Politics of his Day*, Cambridge 1984., 249–263.; Kl. Wengst, *Pax Romana*, 76–80.; J. Stadler, *Sveto Evanđelje po Mateju*, Sarajevo 1895., 533–536. Pri tumačenju ovog odlomka prvenstveno stavlja naglasak na podložnost državnih interesa Božjem kraljevstvu.

opće dobro te da plaćaju svoje poreze.⁵⁸ Autor Prve Petrove uputio je svoj nadahnuti spis kršćanima »u Pontu, Galaciji, Kapadociji, Aziji i Bitiniji« koji su živjeli sjeveroistočno od povijesnih naslovnika Otkrivenja. Povijesni čitatelji već su bili diskriminirani zato što ne vjeruju u državne bogove, ali još ne službeno progonjeni. Ovaj ih pisac podsjeća da su Božji narod na proputovanju zemaljskom koji treba vršiti obveze prema državi: »Pokoravajte se svakoj ljudskoj ustanovi radi Gospodina: bilo kralju kao vrhovniku, bilo upraviteljima jer ih on šalje da kazne zločince, a pohvale one koji dobro čine... Sve poštuju, bratstvo ljubite, Boga se bojte, kralja častite!« (1 Pt 2,13–14.17). Današnji egzegete trude se da ovu »pridošlost« kršćana u svijetu povežu s odgovornošću za svijet zbog zajedničkog dobra.⁵⁹ Boga se treba »bojati« u smislu iskazivanja religijskog štovanja i vršenja njegovih zapovijedi, a kralja »častiti« u smislu vršenja građanskih dužnosti i građanskog poštovanja prema poglavaru države.

b) Ivan vidjelac doživio je državno nasilje prema kršćanima u maloazijskim gradovima zato što su monoteistički vjernici i u tome se razlikuju od većine državljana. Doživio je i ekonomsku diskriminaciju svoje braće i sestara po vjeri te iskazao solidarnost sa svima kojima je totalitarna država nanosila nepravdu. U konkretnim okolnostima njegovih povijesnih čitatelja lojalnost prema caru, iskazivana aktivnim sudjelovanjem u carskom kultu, značila bi odricanje od vjernosti Jaganjcu. U 18,4 anđeo koji sprema eshatonsku nevolju Babilonu zove Jaganjčeve sljedbenike da izađu iz tog grada. To je zapravo Ivanova opomena nekima od povijesnih čitatelja u maloazijskim gradovima da izađu iz sinkretističkog štovanja cara i udioništva u građanskim asocijacijama koje su nepomirljive s vjerom u Krista.⁶⁰ Zatim slijedi poziv izvršiteljima eshatonske kazne Božje: »(6) Vratite joj milo za drago, naplatite joj dvostruko po djelima! U čašu u koju je ona natakala natočite dvostruko! (7) Koliko se razmetala sjajem i rasakoši, toliko joj zadajte muka i jada! Jer u srcu je svome govorila: 'Na prijestolju sjedim kao kraljica i nikad neću obudovjeti, jad me nikada zadesiti neće!' (8) Stoga u isti će je dan zlo zadesiti: smrt i jad i glad te će sva u ognju biti spaljena. Jer silan je Gospod, Bog, Sudac njezin!« Redci 6–8 su

58 Od literature kojom se služim u proučavanju Rim 13 navodim tri osnovna naslova B. Duda, *Animadversiones ad studia recentiora circa Rom 13,1–7*, Romae 1957. (licencijska radnja na Papinskom biblijskom institutu pod vodstvom K. Prümme); L. Pohle, *Die Christen und der Staat nach Römer 13*, Mainz 1984.; P. Arzt, »Über die Macht des Staates nach Römer 13,1–7«, *Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt* 18, Linz 1993., 163–181.; U. Wilckens, *Der Brief an die Römer (EKK VI/3)*, Neukirchen 1982., 28–66.

59 Usp. H. J. Elliott, *A Home for the Homeless. A Sociological Exegesis of 1 Peter, Its Situation and Strategy*, Philadelphia 1981.; R. Feldmeier, *Die Christen als Fremde. Die Metahper der Fremde in der antiken Welt, im Urchristentum und im 1. Petrusbrief*, Tübingen 1992.; M. Zovkić, *Crkva Božja na putu zemaljskom*, Sarajevo 1984.

60 Usp. R. Bauckham, *nav. dj.*, 377–378.; P. Prigent, *nav. dj.*, 531–532.

mala literarna cjelina u kojoj bi govornik mogao biti anđeo ili Bog, a različita nebeska bića oni kojima se taj glas obraća, po uzoru na Ez 9,1.5–6. Najprije se daje zapovijed o uništenju Babilona–Bludnice (r. 6–7a), zatim su izneseni razlozi (r. 7b–8). To je antitetički paralelizam u kojem je istaknut odnos zločina i kazne, jer će patnje Babilona biti u zasluženom omjeru s hvastanjem i zločinima. Ovdje Ivan primjenjuje starozavjetno *jus talionis* ili pravo na kaznu koja treba biti razmjerna sa zločinom.⁶¹ Ne radi se o Božjoj osveti nego o pravdi. Izraz »naplatite joj dvostruko« je starozavjetni i starinski način izražavanja za potpunu i točnu isplatu.⁶²

c) Ivan se nadahnjuje liturgijom prve Crkve pri sastavljanju pobjedničke pjesme u nebu povodom pada Babilona–Bludnice u 19,1–10. Tema je pjesme Božja pobjeda i spasenje vjernika. U redcima 1–5 nebesko mnoštvo veliča Božju pobjedu, u r. 6–8 Božju vladavinu i Jaganjčevu svadbu, u r. 9–10 je vidiočeva reakcija. U r. 2 mnoštvo klikće Bogu istinitom i pravednom »jer osudi veliku Bludnicu, što pokvari zemlju bludom svojim, i osveti na njoj krv slugu svojih!« Ovo je radost progonjenih nad Božjim sudom kojim će biti uspostavljena teško poremećena pravda. Povijesnim čitateljima Ivan tako pomaže da podnesu nepravde koje trpe, da »nadvladaju sadašnjost vjerničkim gledanjem na budućnost.«⁶³ U Pnz 32,43 Mojsije zahvalno slavi Boga »jer će krv slugu svojih osvetiti, istom mjerom vratit dušmanima, naplatit će od onih koji njega mrže«. Boga osvetnika zazivaju vjernici onda kad su žrtve nepravde koju ne mogu ispraviti, a vjeruju u Božju pravdu (usp. Ps 137,8–9!). Svjestan povijesne situacije naslovnika, apokaliptičar Ivan usmjeruje njihov pogled prema budućnosti koju Bog sprema. U Božje ime obećaje vječnu nagradu pravednima i kaznu zlima. U tome je trajna vrijednost njegove knjige, bez obzira na promijenjenje i promjenjive prilike današnjih čitatelja Otk.⁶⁴

61 Usp. M. Rissi, *Die Hure Babylon und die Verführung der Heiligen. Eine Studie zur Apokalypse des Johannes*, Stuttgart 1995., 76–77.

62 Usp. R. F. Mounce, *nav. dj.*, 305.

63 Usp. podnaslov »Bewältigung der Gegenwart aus gläubiger Zukunftsschau« u R. Schnackenburg, *Die sittliche Botschaft des Neuen Testaments, Band II: Die urchristlichen Verkündiger*, Freiburg 1988., 269–270.

64 Usp. A. Yarbo Collins, »Reading the Book of Revelation in the Twentieth Century«, *Interpretation* XL (1986), 229–242. Na str. 231 ona kaže: »Biblijske apokalipse gledaju se ne kao predskazivanja onoga što će biti nego kao interpretacije onoga što je bilo, što jest i što treba biti. Svrha im je da informiraju i utječu na ljude pomoću vrijednosti i uvida izraženih u simbolskom i narativnom obliku.« Onim suvremenim čitateljima Apokalipse koji u njoj dešifriraju najavu katastrofa što prethode smaku svijeta ona predbacuje da zanemaruju ljudske pisce i prve naslovnike svetopisamskih knjiga. Simboli u Otk 13, 17 i 18 nisu informativni nego ekspresivni te odražavaju uvjerenje Ivana da rimski carevi kao aspiratni na sveopće i vječno kraljevstvo predstavljaju rivale uskrslog Krista. Za apokaliptiku kao književnu vrstu bitna je ukorijenjenost u povijesnoj situaciji prvih čitatelja, ali i eshatonska usmjerenost.

Otk 19,11–20,5 sadrži viđenja o proslavljenom Kristu kao eshatonskom sucu živih i mrtvih. U tom se dijelu više ne spominju prognoza nego samo pravedni sud: « (11) *I vidjeh: nebo otvoreno — i gle, konj bijelac, a na nj sjeo On, zvani Vjerni i Istiniti, a sudi i vojuje po pravdi; (12) oči mu plamen ognjeni, na glavi mu mnoge krune; nosi napisano ime kojeg nitko ne zna doli on sam; ogrnut je ogrtačem krvlju natopljenim; ime mu je Riječ Božja (...)* (15) *Iz usta mu izlazi oštar mač kojim će posjeći narode. Vladat će njima palicom gvozdеноm. On gazi u kaci gnjeva srdžbe Boga Svevladara.* » U uvodnom viđenju Bog se predstavio Ivanu kao Alfa i Omega te kao *Pantokrator* — Svevladar (1,8). Nazivima »Alfa i Omega« te »Pantokrator« Grci i Rimljani onog vremena častili su svoje bogove i careve. Ovaj sveti pisac izriče vjeru da je Bog pravi Početak i Svršetak, da je on zbiljski Svevladar. Naziv »Svevladar« pojavljuje se devet puta u Otkrivenju te svega jednom izvan Otkrivenja unutar NZ. Ovdje imamo zdravu apokaliptiku koja otkriva smisao sadašnjosti i ulijeva vjeru u budućnost što je Bog sprema, ali ne odbacuje stvoreni svijet u kojem vjernici s drugim ljudima dijele zajedničke nade i tjeskobe. Catherine Keller, uživljavajući se u apokaliptičke strahove i snove današnjih ljudi, vidi u Otk vjerničke »kriterije za eshatologiju koja unapređuje život i mir«. ⁶⁵ Radost zbog buduće kazne Zvijeri i Babilonu, čitana iz današnje kršćanske suodgovornosti za svijet, zapravo je poticaj na odstranjivanje nasilja i uspostavljanje mira u svijetu: »Nasilje Jahača je pravedni sud onoga koga zovu 'Vjerni i Istiniti' (Otk 19,11). Bez takvog suda ne može postojati svijet mira, istine i pravde: teror ('zvijer' koja proždire) i propaganda ('lažni' prorok koji zavodi) moraju biti isključeni, zlo mora biti odvojeno od dobra, a mrak od svjetlosti. To su uzroci nasilja i njih treba eliminirati ako se u svijetu želi uspostaviti mir.« ⁶⁶ Ovu misao preuzeo sam od evanđeličkog teolog Miroslava Volfa, koji piše na hrvatskom i engleskom. Prema njemu, Božji sud u Otkrivenju je konačna eshatonska pobjeda nad terorom i povijesnim nepravdama, ali i poticaj na izgradnju humanijeg i pravednijeg svijeta. ⁶⁷ Ivan svojom radošću zbog suda koji Bog sprema Babi-

65 Usp. C. Keller, »Why Apocalypse, now?«, *Theology Today* 1992., 183–195., osobito 194. Ona čita Apokalipsu iz konteksta današnje socio-političke krize u svijetu suprotstavljajući se »literarnim apokaliptičarima« koji ne mogu duhovno i intelektualno »probaviti« strahovita zla u svijetu. Suprotstavlja se »buržujskom kršćanstvu« koje pod izlikom Božje brige za budućnost ne čini ništa protiv kozmičkih razmjera zla u svijetu. Zagovara aktivnu nadu u budućnost koju Bog sprema naglašavajući »spirituality of worldly attention — duhovnost usmjerenosti na svijet.«

66 M. Volf, »Janjci mesožderi? O kršćanskoj vjeri i nasilju u suvremenom svijetu«, u: I. Grubišić (priredio): *Konfesije i rat. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Split, 2.–4. prosinca 1993.*, Split 1995., 143–158., citat na str. 154.

67 Uz njegov članak naveden u prethodnoj bilješci spominjem i dva predavanja kojima sam se poslužio: *Theological Reflections on Relation Between Church and Culture in 1 Peter* (održano na simpoziju o teološkom tumačenju Pisma, 14–16. listopada 1994. u

lonu ne potiče vjernike na nasilje protiv nepravedne države nego im pomaže podnositi državni teror te otkrivati smisao i takvog življenja. Mi današnji čitatelji njegova nadahnutog spisa, pogotovu zato što smo građani demokratskih država, trebamo u njegovim apokaliptičkim opisima crpsti snagu da pridonosimo izgradnji pravedne i socijalne države.

d) Klement Rimski pisao je svoju Prvu poslanicu Korinćanima, prema svjedočanstvu tradicije, u vrijeme Domicijana iz Rima. Želio je smiriti pobunu laika u korintskoj zajednici protiv predstojnika. U 37,2–4 za uzor vjerničke poslušnosti u Crkvi stavlja poslušnost tadašnjih rimskih vojnika te ističe da »veliki ne mogu bez malih niti mali bez velikih«. Kl. Wengst uspoređuje ovu Klementovu sliku iz tadašnje rimske vojske s drugim podacima te zaključuje da autor nije dobro poznao rimske vojne strukture i disciplinu. Otkrivenje i 1 Klem nastali su otprilike u isto vrijeme, ali na dva različita kraja Rimskog Carstva.⁶⁸ Klement je u pitanju odnosa kršćana prema rimskoj državi sasvim na liniji Pavlova učenja u Rim 13. Odsjek 59,2–61,3 sadrži dugačku molitvu »koja očito prenosi elemente tadašnjeg liturgijskog moljenja kršćanske zajednice u Rimu«. ⁶⁹ U tom odsjeku postoji vjerojatno najstarija kršćanska molitva za državu i njezine visoke službenike. Evo izvadaka iz Klementove molitve za rimsku državu: »Upravi naše korake da hodamo ispravna srca te činimo dobro i ispravno pred tobom i našim upraviteljima« (60,2); iz konteksta je očito da se pod upraviteljima misle politički službenici. ⁷⁰ »Daj da budemo poslušni tvome svemogućem i uzvišenom imenu te našim upraviteljima i vođama na zemlji« (60,4). U istom broju nalazimo i molitvu za sveopći mir: »Daj sigurnost i mir nama kao i svima žiteljima zemlje!« Najduži odlomak je slijedeći: »Ti si im, Gospodine, dao vlast upravljanja u svojoj veličanstvenoj i neizrecivoj moći, da bismo, poznavajući slavu i čast koju si im ti udijelio, bili njima poslušni, a ne protivni tvojoj volji. Podaj im, Gospodine, zdravlje, mir, slogu, stabilnost, da bez zapreka vrše vrhovništvo koje si im ti udijelio. Jer ti, Gospodine, nebeski kralju vjekova, daješ ljudima slavu, čast, moć nad zemaljskim stvarima. Usmjeri, Gospodine, njihove volje prema onome što je dobro, što je milo u tvojim očima, da vršeći u miru i s blagošću vlast koju si im povjerio zadobiju tvoje milosrđe« (61,1–2). ⁷¹ Iz ovoga izlazi da kršćani Rima u Domicijanovo doba nisu bili prisiljavani na

Nort Park Theological Seminary u SAD) te *Christian Faith and Human Enmity* (održano na ekumenskom konferenciji o »Kršćanskoj vjeri i ljudskom neprijateljstvu« u Kečkemetu, Mađarska, 22. kolovoza 1995.)

68 Za pregled sadržaja i teologiju 1 Klem usp. T. Šagi–Bunić, *Povijest kršćanske literature I*, Zagreb 1976., 67–88.

69 T. Šagi–Bunić, *nav. dj.*, 75.

70 Usp. poglavlje »Friede und Eintracht« — Entsprechungen der Kirche zum Imperium bei Clemens von Rom« u knjizi Kl. Wengst, *Pax Romana*, 131–146.

71 Ovaj odlomak preuzimam iz talijanskog prijevoda u knjizi J. Qasten, *Patrologia I*, Roma 1983., 51.

religijsko štovanje cara te da nisu bili socijalno ugroženi. U takvim okolnostima molitva za državne poglavare je svijest ovisnosti o miru, pravdi i stabilnosti u državi te prošnja Bogu da takvo stanje potraje na dobro svih građana države.

Prema autorima Rim, 1 Pt i 1 Klem kršćani su se zajedno s drugim sugrađanima radovali »što postoji država sa svojim uredbama, strukturama i sudovima, što postoji takva stvarnost u koju se možemo uklopiti, jer kad ne bi bilo takvog uklapanja živi bismo progutali jedni druge. I to je realizam«. Hermann–Josef Venetz u istom članku ističe da je autor Otk državu u svom kraju doživljavao kao totalitarnu jer se miješala u sve sfere života. Zato je smatrao svojom dužnošću skinuti čar (entzaubern, entlarven) s takvog svijeta, carstva i cara. »Protiv takve države nije moguća mobilizacija, jer je svojim strukturama i mehanizmima sapela cijelo društvo tako da izvan države ne postoji ništa i nitko s kime bi se moglo surađivati. Nije moguće razlikovati 'ovaj eon' kojemu se kršćanin ne smije prilagođavati od države: država je 'ovaj eon'; još više, ona je utjelovljenje zla. Više nije moguće pozitivno ulaženje u takvo društvo, odnosno takvu državu; preostaje samo otklanjati, izdurati, izdržati i nadati se da će takva država propasti.«⁷² Stoga se ne radi o objektivnom protuslovlju, nego o različitom doživljavanju iste države u pojedinim dijelovima Carstva. Činjenica da je prva Crkva u novozavjetni kanon primila Rim, 1 Pt kao i Otk, pokazuje svu delikatnost odnosa između države i kršćanske zajednice.

Zaključak

Iz Ivanova Otkrivenja razvidna je društveno–religijska situacija povijesnih naslovnika koji su bili neznatna brojčana manjina u Rimskom Carstvu. Većina građana tog Carstva prihvaćala je mnoštvo državnih bogova te caru i članovima njegove obitelji uz građansku lojalnost iskazivala i religijsko štovanje. Osobito su se maloazijski gradovi, nabrojani u 2. i 3. poglavlju Otk, natjecali za podizanje hramova u čast carevima. U njima su veliki svećenici carske religije ujedno bili i visoki državni službenici na razini provincije ili grada. U takvim povijesnim okolnostima neki su kršćani, poput nikolaita u Efezu i Pergamu te lažne proročice Jezabele u Tijatiri, smatrali da se smiju prilagoditi državnoj religiji u građanskim stvarima. Ivan se služi književnom vrstom apokalpitike u kojoj cara i državu prikazuje kao Zvijer koja sebi prisvaja bogohulna imena te od građana zahtijeva apsolutnu lojalnost u svemu. Sljedbenici te Zvijeri dvostruko zlorabe religiju: *svoj politeziam koriste* za dodvoravanje državi, stjecanje novih po-

72 H–J. Venetz, »Zwischen Unterwerfung und Verweigerung. Widersprüchliches im Neuen Testament? Zu Röm 13 und Off 13«, Bibel und Kirche 1988., 153–163, citirani tekstovi str. 162–163.

vlastica i nastavak državnog terorizma. U isto vrijeme oni *ozloglašuju sljedbenike uskrslog Krista* kao prevratnike i uskraćuju im gospodarske mogućnosti za život.

Knjiga Otkrivenja bila je izvor uvijek novih šifriranih poruka kršćanima u totalitarnim državama tijekom povijesti. U kanon NZ jednako spada Otk kao i Evanđelja u kojima Isus ne zabranjuje ispunjavanje osnovnih obveza prema državi, zatim Rim i 1 Pt gdje je istaknuto da kršćani trebaju poštivati državne poglavare te izvršavati obveze prema državi radi općeg dobra. Kršćani trebaju pravednu, stabilnu i mirnu državu da bi mogli vršiti svoje vjerničko poslanje u svijetu, ali i radi odgovornosti za svijet zajedno s drugim sugrađanima. Ivanovo Otkrivenje ostaje trajni poticaj na zdravu distanciju između religije i države, jer je opasna državna religija i crkvena država u pluralističkom svijetu.

ABUSE OF RELIGION BY THE FOLLOWERS OF THE BEAST IN JOHN'S APOCALYPSE

Mato Zovkić

Summary

There is a double abuse of religion by the followers of the Beast in John's Apocalypse: they take advantage of their polytheism to curry favour with their polytheistic state by worshipping its emperor and by supporting its totalitarian regime; at the same time they accuse christians for their loyalty to the risen Christ as their only Kyrios and they discriminate their monotheistic fellow citizens in social and economic life. Archeological artefacts unearthed in Ephesus and other cities of Rev, as well as works of Roman writers about late first century Christian Era, witness of numerous temples and altars dedicated to Roman emperors in those cities. Despite the fact that there was no official persecution of christians under Domitianus, the cult of Roman emperors in the cities of Rev took in many cases an official and enforced shape.